

HÖRCSIK RICHÁRD

A református kollégiumok és a bor*

ABSTRACT

REFORMED COLLEGES AND WINE. In the life of the Reformed Colleges, the concept of wine was appreciated for centuries as they had a great deal of attachment to this „noble drink”. For their own self-sufficiency, the activities of vineyards, wine and cellar management had played a significant role in the so called „College Economy” of Debrecen, Sárospatak, Pápa, and Nagyenyed or even in Marosvásárhely.

Thus, wine provided them with an indispensable source for their day-to-day operation. The study presents the 19th century management of the Debrecen and Sárospatak Reformed Colleges, where the wine was central.

Thanks to their student management system, they relied on wine, their own students, who gained a lifelong and economic (vineyard and wine) knowledge, as well as greatly contributed to their own maintenance.

Hölgyeim és Uraim! Kedves Vendégeink!

Úgy vélem, hogy nemcsak a *Múzeumok Éjszakája* debreceni, hanem az egész országot érintő programban is sajátos szint képvisel a Debreceni Református Kollégium Múzeumának ez a kezdeményezése, ami egy bor-mustrával egybekötött történeti visszaemlékezés. Visszaemlékezés arra a tényre, hogy *milyen sok kötődése van a Kárpát-medencei református kollégiumoknak a borhoz, a borkultúrához.*

Egyrészt a reformátusoktól teológiailag sem állt messze a bor tisztelete. A borra Isten ajándékaként tekintettek, mint az ő áldásainak legszebb kifejezése.¹ Az úrvacsorában pedig Jézus kiontatott vérére emlékeztek. Másrészt évszázadokon keresztül a szőlő és a bor – ma úgy is mondhatnánk, hogy – iskolafenntartó eszköze volt az említett intézményeknek.

A református kollégiumok önálló gazdálkodásai egyben záloga volt szellemi és anyagi függetlenségüknek Bécs központosító politikája ellenében is.² A kollégiumok jól felfogott érdeke volt, hogy kiépítsék saját gazdasági rendszerüket, amelyet végül is az oktatás feltételeinek biztosítása végett hoztak létre. A zavartalan oktatás a gazdálkodás függvénye lett, mert csak egy jól működő kollégiumi gazdaság lehet az alapja az iskola önállóságának, szellemi kiteljesedésének.

Az önfenntartásnak ebben a munkájában, amit az ún. kollégiumi gazdálkodás jelentett, úgy Debrecen, Sárospatak, mint Pápa, Nagyenyed vagy Marosvásárhely stb.

* Megnyitó előadás a Debreceni Református Kollégium Múzeumában, a *Múzeumok Éjszakája* szervezésében, 2017. június 27-én.

1 HODOSSY-TAKÁCS: *Bor, Teológia, Szentírás*, 21.

2 HÖRCSIK: *A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete*, 17kk.

esetében is jelentős szerepet vittek a szőlő-, bor- és kocsmagazdálkodás ágazatai. Különösen jó példa erre a Tokaj-Hegyalján lévő Sárospataki Református Kollégium gyakorlata.³

A mai program szervezői gondoskodtak a téma hiteles szemléltetéséről is. Éppen ezért olyan borvidékekről hívtak kiváló borászokat, ahol a sárospataki, a debreceni és a nagyenyedi kollégiumoknak évszázados szerepük volt: így Tokaj-Hegyaljáról, a nagyenyedi borvidékről és az Érmellékről, ahol ma is képviselik a szőlészet és borászatnak ezt a református örökségét. Büszke vagyok arra, hogy fiamnak, az egykori debreceni diáknak a sárospataki *Tokaj-Portius pincészetéből* is itt lehetnek a borai.

Rövid előadásomban csak a 19. századi debreceni és a sárospataki gyakorlattal szeretnék foglalkozni, akik példája is elegendő annak bizonyítására, hogy a két szellemóriás kollégiumnak milyen szoros kapcsolata volt a szőlővel és kiváltképpen a borral!

A debreceni szupplikáció

A református kollégiumok gazdálkodásának egyik fontos elemét alkották az adományok gyűjtése. Amikor a kiküldött deákok megszólították a gyülekezeteket, a tehetős polgárokat és ún. természetbeni adományokat gyűjtöttek az iskola javára. Debrecenben is különös figyelmet fordítottak az ún. *őszi szupplikációra*.⁴ Már csak azért is, mert ez jelentette a Kollégium borellátásának egyik forrását. Előszertettel keresték fel a szőlőtermelő vidékeket. Ezeket pontosan nyilvántartották és sohasem kerülték ki. Az 1782. évi kimutatásban a különböző *Spártákban* 55 ilyen bortermelő falut és mezővárost soroltak fel. Ezek zömmel érmellékiek voltak (Kógy, Kágya, Diószeg, Székelyhíd, Szentimre stb.), ahonnan például 1808-ban 145 rénes forintot hoztak haza a must árából és fizettek be a Kollégium pénztárába. De a debreceni kertekből is kaptak borokat adományként, amit belső használatra szántak. Ezeket ünnepi alkalmakkor, kivételes eseményeken szolgálták fel.

A kollégiumi gazda számára 1813-ban kiadott instrukció így fogalmaz: „Az *Alamisna bornak egy része a Deákok közt ki osztassék, el rendelvén, hányszor adódhatik egy hétre, de nem többet egy Legényre egy meszellynél, és bor minden héten kétszer, vagy háromszor osztódjék, egy része pedig el adódjék.*”⁵

A debreceni szőlőbirtokok

A Kollégiumnak a borral való kapcsolatát azonban a saját szőlőbirtokai határozták meg! Mai tudásunk szerint a 18. század derekától a Debreceni Református Kollégiumnak három birtoka volt: a Szilágy megyei *Péren*, Abaúj megyében *Szikszón* és a borsodi *Sajókazincon*.⁶

3 HÖRCSIK: Bodrog partján van egy város, 126–128.

4 RÁCZ: Az ország iskolája, 153–161.

5 TtREL II.26. a. A kollégiumi gazda számára adott instrukció, 1813. Idézi: RÁCZ Debreceni deákok, 235.

6 VARGA: A debreceni református kollégium szikszói szőlőbirtokának története, 105–127.

A perei szőlő nem nagy értékű volt, mégis a professzori kar isteni gondviselésnek tartotta az özvegy (Szathmáry Katalin asszony) jótéteményét. Mert

„miolta a szőlő hegyeken a bor cántálása (alamizsna gyűjtés) a mi Deákinknak megtiltott, azolta semmi bor is Collégiumunk számára bé nem hozattatván, nints anyi módja Collegiumunk Officialissainak, hogy vagy az Academiákra járó jövő s menő Erdélyi Atyafiakat vagy a Collégium s ennek tanulói ifjak számára egész szekerekkel búzát hozó Expressus Eklézsia embereit egy pohár jó borral a magáéból kínálhatná.”⁷

Ennél fontosabb volt a szikszói szőlőbirtok *Rózsás, Nyúl máj és Vámos dűlői*, amelyek együttesen meghaladták az 5 holdat. A szőlők mellett földeket, réteket, kocsmát, mézárszéket is hagyott a Kollégiumra, mint annak egykori diákja. Mindezen javak Rácz István számításai szerint évente mintegy 20–30 szegény sorsú, tehetséges és jó erkölcsű ifjú tanítására voltak elegendők.⁸

A szikszói szőlőket nagy becsben tartotta a Kollégium, mert az onnan származó borok minősége alig maradt el a tokajitól. Nem véletlenül írta Tinódi Lantos Sebestyén 1552-ben: *„Eger jó szerentséjén, víg voltában, // Vígán iszik szikszói jó borában.”*⁹ Ezért a Debrecenről lévő 120 km-es távolság miatt a Kollégium inspektort fogadott a szőlők gondozására. Segítőik a vincellérek voltak. A szüreti munkákban nagy tehermentesítést jelentett számukra, hogy ilyenkor mindig egy kollégiumi akadémista diák irányította a munkákat, ő számolt el a szüreti alkalmi munkásokkal, fizette őket, s a szüreti számadást is ő készítette el a Kollégium felé. Mindez mutatja, hogy a régi debreceni kollégiumban a diákság önkormányzata valóságos volt, mertek felelősségteljes megbízatásokat adni nekik, mert bíztak bennük.

A szikszói mustot és borokat igyekeztek már a helyszínen pénzzé tenni, mert így a szállítási költségeket meg tudták spórolni. Elsősorban a kassai kereskedők vásárolták szívesen. Ez fontos bevétele volt a Kollégiumnak, például 1786-ban közel 700 forint tiszta hasznot hozott. A borok kisebb részét azonban Debrecenbe hozták a Kollégium saját használatára, amit a diák tisztségviselők – pontos elszámolás mellett – kezeltek.¹⁰

A Kollégium szikszói birtokainak szőlőkultúrája termékenyen hatott a debreceniekre.¹¹ Varjas professzor például hárslevelű szőlővesszőket hozatott Szikszóról, hogy Debrecenben meghonosítsa azokat. A diákok és a professzori kar is szívesen jött Szikszóra, különösen a szüretekre. Szüreti vendég volt az országos híró Budai Ézsaiás, Hatvani István a kísérletifizika-oktatás első népszerűsítője, Sinay Miklós, Sárvári Pál, a költő Fazekas Mihály és Csokonai. A Kollégium vezetői is szívesen vittek maguk közé tehetséges szikszói lelkészeket tanárnak, így például Varga Istvánt, aki akadémiai levelező tag lett.

⁷ BALOGH: A debreceni református főiskola alapítványi törzskönyve, 260.260.

⁸ RÁ CZ: Az ország iskolája, 198.

⁹ FEYÉR: A szőlő- és bortermelés Magyarországon 1848-ig, 86. Idézi VARGA: A debreceni református kollégium szikszói szőlőbirtokának története, 107.

¹⁰ RÁ CZ: Az ország iskolája, 198.

¹¹ VARGA: A debreceni református kollégium szikszói szőlőbirtokának története, 123.

A szüreti munkálatok levezetését, a munkások felvételét, a velük való elszámolást mindig a Kollégium valamelyik akadémista diákja végezte. A valódi önkormányzat, a diákokban való bizalom szép példája volt ez. A Kollégium a szőlő és a Halász Takács Sámuel egyéb adományaiból a hetven év alatt mintegy 200 szegény sorsú diák tanítását tudta segíteni. Így a szikszói szőlők borai közvetetten nagymértékben hozzájárultak a „kiművelt emberfők” képzéséhez.

A sárospataki példa

Magyarország első zárt történelmi és máig legíresebb borvidékén, Tokaj-Hegyalján található a Sárospataki Református Kollégium. Így azt hiszem, nem szorul bővebb magyarázatra, hogy az iskola gazdálkodásában miért játszott sokkal nagyobb szerepet a szőlő-, a bor- és a kocsmagazdálkodás, mint a többi Kárpát-medencei református kollégiumnál. Habár azonos jegyeket figyelhetünk meg a többi kollégium gazdálkodási tevékenységével, mégis a patakiak viszik el a pálmát akár a szőlő- vagy a borgazdálkodás területén. A legenda szerint a 20. század legnagyobb protestáns teológusa nem véletlenül aposztrofálta tréfásan a patakiakat a „*venyige teológiája*” képviselőinek.¹²

A tény az, hogy a pataki kollégiumnak volt a legkiterjedtebb szőlőbirtoka, a 18. század végére 25 szőlőbirtokot mondhatott magáénak, a fontosabb hegyaljai bortermelő mezővárosok határaitban (Tállyán, Tarcalon, Tokajban, Tolcsván, Bodrogkeresztúron, Olasziban, Bényén, Patakon és Újhelyben). Ezek a birtokok (a bor- és kocsmagazdálkodással együtt számítva) évszázadokon át igen jelentős jövedelmet biztosítottak – volt olyan időszak, amikor az összbevétel 30%-át is meghaladták!

A patakiak szőlői

A kollégium szőlő- és borgazdálkodása évenként váltakozó sikerrel ugyan, de 1815 után az akkori idők ún. modern „*intenzív gazdálkodási formáját*” mutatta. Meglátszott ez a háromszori kapálásban és igazgatásban, a bő trágyázásban, a két-háromszori kötözésben, a kőgátak folyamatos felújításában, a présházak és a sajtók alkalmazásában, valamint a borkezelés módozataiban: a pincék és a hordók tisztán tartásában, a borok típusonkénti külön kezelésében. Mindezek mellett – az 1811–1815-ös gazdasági válság esztendeit leszámítva – a kollégium mindig igyekezett megfelelő összegű pénzt fordítani a szőlőkre.

A szőlőben történő munkálatok közül mindig a szüret volt a legnagyobb esemény a kollégiumban. Ekkor adták ki az ún. 24 napos szüreti vakációt.¹³ Az alsós diákok hazamentek, és valószínűleg otthon segítettek a munkában. A felső tagozatos

¹² Koncz Sándor szóbeli elbeszélése szerint, Sárospatak, 1981, Barth Károly 1936-os sárospataki látogatása alkalmával mondta.

¹³ BAKOS: A Tokaj hegyaljai régi szőlőművelés szókincse, 26; vö. ROZGONYI: Brevis Systematis Schol. patakiensis Conpectus, 1818.

ifjúság egyik része aktívan vett részt az iskola szüretén (primariusok és juratusok mint szüreti gazdák és ellenőrök), a másik része a szüreti szupplikációra ment az adományborok begyűjtésére.

Az iskola ifjúsága abban is csatlakozott a hegyaljai szüreti szokásokhoz, hogy a szüret után megrendezték a *szüreti céccójukat*.¹⁴ A senior volt a szőlősgazda, a diákok pedig felöltötték a pásztor, a pásztorinas, a vinclér és a borkupec öltözetét, és a hegyaljai kapásfelvonulások mintájára ők is nagy vigalommal vonultak föl. 1836-ban szűnt meg ez a kedves szokás.

A pataki kollégium borászata és kocsmái

A kollégium borászatának három fontos funkciója volt: a kollégium kocsmájának folyamatos ellátása borral és pálinkával; a különböző helyekről beérkező adományborok kezelése és értékesítése; végül az iskola professzorai, officialistái és cselédei számára fizetésük természetbeni (borbeli) járandóságának biztosítása. E három tevékenység közül 1829-ig, a *praebitoria* (kocsmá) bérbeadásáig, a legfontosabb a kocsmá borellátásának biztosítása volt.¹⁵

A pincészetben a bodnár mellett diák tisztségviselők dolgoztak: a *cellisták* és az ellenőrző *primariusok*, általában évente 200–500 hordó bort kezeltek és tároltak. A rector és időnként a vice-curator szorosan felügyelte munkájukat. Az intenzív borgazdálkodást mutatja a borok szakszerű, külön történő kezelése. Az itt kezelt borok fajtái: az *oblatum* (ajándékba kapott borok), az *allódiális* (saját birtokon termelt bor), a *congestum* (begyűjtött adományborok) és az *emptum* (kereskedőtől vásárolt bor). Készítettek itt *ordinariumot* (közönséges bort) és *csinált borokat* (2 és 3 puttonyos aszú, másolás, fordítás).

A kocsmá szorosan kapcsolódott az iskola szőlő- és borgazdálkodásához. Hiszen a szőlőiben termelt és a pincészetében érlelt borait árulták itt. Ezért bizonyos mértékben a praebitoriában lévő forgalom és bevétel függvénye volt a szőlő- és borgazdálkodás sikerének. De szervezetileg önállóan működött, különálló egységként tagolódott be az iskola gazdasági szervezetébe. Mutatja ezt a kocsmá diákdolgozóinak önálló felelőssége, a bevételeik külön kezelése és a fokozott ellenőrzés.

A 19. század első éveiben a kollégium az erdőbényei kocsmáját árendába adta, és ezután csak a pataki kocsmát működtette, amely az 1825–30-as évekig a régi épületek egyikében, ezután pedig az új épület délkeleti szegletében hívogatta a diákokat és más vendégeket.

A kollégium kocsmárosai általában 3–6 havonta váltották egymást. A diák kocsmáros (*praebitor*) elsődleges feladata az volt, hogy a senior által kiadott bort és pálinkát elmérje a kocsmába betérőknek. Ezért a fizetsége egy hordó bor árának általában a 3 százaléka volt. A másik teendője a bor és a pálinka „*baletákra*” történő kiadása volt. A senior ugyanis a kollégium dolgozóinak borbeli járandósága fejében „baletákat” adott ki, amit azok az iskola kocsmájában válthattak be.

¹⁴ Uo., valamint FEYÉR: A szőlő- és bortermelés Magyarországon 1848-ig, 372.

¹⁵ HÖRCSIK: A Sárospataki Református Kollégium gazdálkodása (1800–1919), 122–134.

A praebitor harmadik feladata a „*bizonyos esetekre szükséges*” borok kiadása és biztosítása volt. Mint például a nyári examenek közebédjeire, egy-egy professzor beiktatási ünnepségére szükséges borok biztosítása. A nagyobb diákok ünnepek alkalmával 1–4 icce bort kaptak, amit bizonyára a kollégium kocsmájában fogyasztottak el.

Összegzés

Úgy vélem, az előbb elmondottak kellően bizonyítják, hogy a református kollégiumoknak nagyon sok kötődésük volt a borhoz. Hiszen a szőlészet-borászat területén jelentős gazdálkodást folytattak, ami fenntartásukhoz nélkülözhetetlen forrásokat biztosított. Miközben az ún. diákgazdálkodási rendszerüknek köszönhetően mind a szőlők művelésében, mind a borászati tevékenységükben és a kocsmagazdálkodás területén is bekapcsolták saját diákjaikat. Ezzel korai példáját adták a valós életre nevelés gyakorlatának. Ugyanis akik részt vettek a kollégium szőlészeti-borászati tevékenységében, életre szóló és hasznosítható gazdasági (szőlészeti és borászati) ismeretekre tettek szert. Másrészt ezzel a gyakorlattal a diákok önfenntartását is jelentősen elősegítették.

A bor évszázadokon át így vált megbecsült fogalommá a református kollégiumok életében. Ennek a nemes hagyománynak az 1950-es évek, a kommunista hatalomátvétel vetett véget, amikor nemcsak az iskolák gazdaságait államosították, hanem magukat a kollégiumokat is (a Debreceni Református Kollégium kivételével) megszüntették.

Felhasznált irodalom

- BAKOS, J.: *A Tokaj hegyaljai régi szőlőművelés szókincse*, Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis) V., Eger, 1959, 5–54.
- BALOGH, F.: *A debreceni református főiskola alapítványi törzskönyve*, Debrecen, 1911.
- FEYÉR, P.: *A szőlő- és bortermelés Magyarországon 1848-ig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- HODOSSY-TAKÁCS, E.: Bor, Teológia, Szentírás, in Baráth, B. L. (szerk.): *Hittel és hűmorrall. Tanulmánykötet a 60 éves Hörcsik Richárd születésnapjára*, Debrecen, 2015, 13–21.
- HÖRCSIK, R.: A Sárospataki Református Kollégium gazdálkodása (1800–1919), in *Ökotáj* 16–17 (1997/2), 122–134.
- HÖRCSIK, R.: A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténete, 1800–1919, Sárospatak, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1996.
- HÖRCSIK, R.: *Bodrog partján van egy város. Tanulmányok Sárospatak történetéből*, Napkút Kiadó, 2007, 126–128.
- RÁCZ, I.: *Az ország iskolája – A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*, Debrecen, DRK, 1995. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára: „A kollégiumi gazda számára adott instrukció”, TtREL II.26. a. 1813. I.

- RÁCZ, I.: *Debreceni deákok*, Editiones Archivi Districtus Reformátorain Transtibiscani VI., Debrecen, 1997.
- VARGA, G.: A debreceni református kollégium szikszói szőlőbirtokának története (1776–1842), in *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve* XXX. évf. 2004–2005., Debrecen, 2005, 105–127.